

Српски језик и књижевност: наставни предмет, предмет идентитета и културе

/уводне напомене/

Када се забораве све реченице неке књиге или речи са предавања, сећаћемо се да смо волели једну књигу или професора. [...] Рећи ћете ми да тежим високо. По том аршину, колико колега ћемо предати паклу? Ко ће икада бити задовољан својим предавањима? Нема сумње. У нашем научном и технолошком свету, имам врло високу представу о настави књижевности, њеној улози и функцији. Али, не постоји други излаз, други опстанак у овом свету који нас угрожава: високо тежити јесте једини начин да се досегне оно право.

Серж Дубровски

О предмету. Настава српског језика и књижевности јесте једино систематско и континуирано увођење младих људи у знања и просторе матерњег језика и књижевности, са пресудним утицајем на изграђивање не само њихове језичке и књижевне културе него, још битније, њиховог односа према култури уопште, али и, шире, према људима у свету. Готово свакодневно, у можда најзначајнијем периоду за развој личности, они се сусрећу са логиком и лепотом матерњег језика и светом књижевних дела. Представа усађена у школи не губи се никада сасвим и због тога је њена сазнајна и образовна улога немерљива.

Значај овог наставног предмета је велики јер су језик и књижевност (као најстваралачкије испољавање језика) највредније духовно добро једнога народа, чувари његовог памћења и културе. Зато матерњи језик никада не може бити само средство комуникације (у шта неки реформатори хоће да га уклопе), он је носилац наше колективне и индивидуалне меморије које се међусобно допуњују и снаже. Још мање је оправдано (што се понекад чује и од добрих наших лингвиста) раздвајати на посебне предмете матерњи језик и књижевност, јер тек заједно, као јединствени предмет, они могу да врше све оне улоге које се пред њих постављају и које не може да врши нико други. Многобројни су и темељни задаци пред овим предметом: да учи младе људе писмености у најширем смислу (разумевању текста, логичком и правилном изражавању, састављању усмених и писмених саопштења, итд.), логици, природи и богатству свога језика, да јача њихов национални и културни идентитет, кроз упознавање своје књижевности и културе, али, исто тако, и књижевности и културе других народа. Приговори да води националној ускогрудости не стоје, напротив, у природу овога предмета уграђена је најдубља емпатија за *друго(и)* и најдубље разумевање културе *као истовремене националне и наднационалне вредности*.

У његовој природи је, такође, да подједнако јача апстрактно и конкретно/сликовно мишљење младих људи и да делује на развој њихових интелектуалних, емоционалних и етичких способности.

Али, Српски језик и књижевност није само наставни предмет од изузетног значаја, него је и наставни језик, основа за учење свих других предмета. Због тога је број часова знатан код нас (5 часова недељно у млађим разредима, 4 у старијим, 4 у гимназији), и он се углавном упоређује са Математиком. Ипак, он је у Србији мањи него у европским, а и многим ваневропским земљама. Ево неколико примера: Француска од 10 до 8 часова недељно, Турска 10 до 8, Русија 9 (у овој земљи матерњи језик није само општеобразовни језик првог реда, већ има надпредметни статус), Словачка 9, Аустрија и Португалија 8 итд.). Нема ниједне европске државе која има мање од 7 часова у почетним разредима (да би потом број варирао, зависно од узраста ученика). На другом месту се свуда у овим земљама, са мањим (до трећине) бројем часова налази Математика; на трећем, по броју часова удаљеном, месту смењују се Физичко васпитање (образовање) и предмети који одговарају нашем Свету око нас/Познавању природе и друштва.

О методологији. Сложеност предмета који обухвата више наставних области (српски језик, говорну културу, српску и светску књижевност) и важност улога које су му намењене представљају изазов и подстицај за теорију наставе српског језика и књижевности и методiku као њену основу. Тим пре, јер је настава овог предмета истовремено, метафорично речено, и центрипетална и центрифугална, односно, како су говорили стари наставници природних наука, *средотјежна* и *средобежна*. Средотежна, јер мора да почне од наизглед ситних детаља, фонеме и гласа, знакова интерпункције, облика речи, мотива, риме, тачке приповедања, да би се стигло до језичког исказа, говорне културе, писмености, разумевања књижевног дела и природе књижевности уопште. У противном, није реч о доброј настави, која увек укључује међуоднос наставника и ученика, него о (пре)давању унапред припремљених ставова, судова и података. Средобежна, јер настава српског језика и књижевности, управо због природе предмета и улоге, коју (треба да) врши, непрестано мора да се прелива у просторе културе, етике и, најшире узев, да се контекстуализује. Тек ако не запоставимо овакву контекстуализацију, језички и књижевни процеси и чињенице могу се у потпуности разумевати и усвајати: не може се, на пример, стићи до поседовања језичке културе само учењем граматичких и правописних правила, нити се могу разумевати књижевна (и, уопште, уметничка) дела без разумевања културе у којој су настала и културних процеса који им омогућују трајање. Вероватно је да ово динамичко кретање, у већој или мањој мери, важи и за наставу других предмета, али је у настави српског језика и књижевности оно *conditio sine qua non* добре наставе. Због тога је методика матерњег језика (са књижевношћу и културом) парадигматична за методике уопште и може да представља добар увод у методичка питања уопште.¹

1 Није стога чудно што су неке битне текстове за утемељење методике као научне дисциплине написали управо методичари матерњег језика и књижевности. Видети, на пример, одељак „Методика наставе српског језика и књижевности као наставна и научна дисциплина“, у књизи Вука Милтовића *Методика наставе српског језика и књижевности у разредној настави* (приредиле Зорица Цветановић, Валерија Јанићијевић и Вишња Мићић), Учитељски факултет, Београд, 2011, стр. 13–24. и књигу Анте Бежена *Методика – знаносци о поучавању наставног предмета: епистемологија методике у односу на ђедагогију и едукологију*, Учитељски факултет у Загребу – Профил, Загреб, 2008 – вероватно најбољи увод у питања опште методике на просторима које је обухватао српскохрватски језик.

За развој методике као посебне науке битно је више претпоставки, које превазилазе намену овога увода, али овде треба поменути само две ствари. Прва полази од чињенице да се нова наука јавља раслојавањем једног научног подручја или откривањем нове научне области која тражи своје именовање, мада ове две могућности нису тако оштро раздвојене као што би то могло да изгледа на први поглед. Методика се, условно, јавља раслојавањем образовних наука (у чијим се основама пак налази њихова матична дисциплина, филозофија), али, исто тако, предметних наука, опет условно, на основна и примењена истраживања. Томе треба додати да методика као засебна дисциплина није могла да се јави пре настанка општег образовања, што сви разговори о томе којој дисциплини припада методика остају изван научног хоризонта, у просторима личне или професионалне ускогрудости.

Из свих тих разлога, у методици српског језика и књижевности се све чешће користи термин *иманентна методика* да би се именovalo виђење методике по којем методички поступци произилазе из наставних садржаја и њихове природе, а у складу са узрастом ученика. У њену основу је стало уверење да нема ваљане наставе матерњег језика и књижевности без ваљаног тумачења језика и књижевности. Природа и логика језика и књижевних дела основни су методички водич: сам наставни садржај захтева, али и нуди наставнику одговарајући методички приступ. Али се тиме улога наставника не умањује, напротив: за овакав приступ од пресудног значаја је стручност наставника у области коју предаје, као и његово методичко знање којим проналази путеве да што адекватније пренесе знање ученицима. Овакво становиште се супротставља формализацији методике и њеном свођењу на низ методичких поступака лишених свог основног садржаја, а, са друге стране, стручно знање види као нужан, али не и довољан услов добре наставе.

И друго, у непосреднијој вези са тематом. Када говоримо о методици ваља имати на уму три међусобно условљавајућа, али хијерархизована аспекта: методика као наставни процес (организовање и држање наставе); методика као наставни предмет који се изучава на основним и мастер студијама на наставничким факултетима; методика као научна дисциплина, која проучава природу методике, њен метајезик, однос са матичном и другим дисциплинама (предмет на докторским студијама, у научним истраживањима и пројектима). Хијерархизована, бар утолико што се на сваком новом нивоу отварају нова и бројнија питања, чија промишљања и стручна и научна уопштавања нуде повратне одговоре и могућа решења на претходним нивоима. Зато се, са пуно права, може рећи да нема једноставних методичких питања чије промишљање и решавање не подразумева сва ова три нивоа, практични, наставни, и научни, односно чије решавање не подразумева свест о сложености и суптилности наставног процеса.

О шемати. Почетна идеја на Катедри за српски језик, књижевност и методику наставе српског језика и књижевности Учитељског факултета у Београду за настанак овога темата била је потреба да се укаже на међусобну условљеност и прожетост предметних и методичких дисциплина. Наслов темата *Од фонеме ка шексиу, од шексиа ка култури: о начину српског језика и књижевности* јесте, истовремено, средишна нит која је око себе окупила све радове да би указала на уланчавање језичких и књижевних чињеница у све веће и сложеније смисаоне целине, али и на сложеност и целовитост наставе која их окупља и систематизује у овом наставном предмету, тумачи и преноси младим људима. То је сугерисано, колико је било могуће, композицијом темата, односно редоследом текстова: на његовом почетку се налазе два битна протометодичка рада из језика и књижевности, у средишњем делу шест методичких радова усмерених на теоријске и практичне аспекте наставе, а у трећем делу, четири рада

усредсређена на три књижевна класична и модерна дела и на један изузетно интригантан цртани филм који још нису, а већ би могли, са пуно разлога, да буду у наставном програму.

Нема потребе у овом уводу посебно представљати радове који су већ пред читаоцима. Нека, ипак, буде допуштено рећи следеће. Сви радови се баве стварним, а не претпостављеним или измишљеним наставним питањима, и то онима о којима се досад мало, или нимало, писало, од одређења фонеме (најбољи и најјаснији текст о томе у српској лингвистици до сада) и њеном значају за наставнички позив до теме смрти у наставним програмима и наставној пракси (о чему се у свету већ увелико пише и истражује, а код нас тек стидљиво почиње). Исто се може рећи за истраживања о *ирејийосијављеном читачоцу* (слици младог читаоца коју стварају одрасли на основу конструкта *дејинијсџива*), о усвајању морфолошких и синтаксичких категорија у млађим разредима (и њиховог представљања у уџбеницима), класификацији репродуктивних питања, и питања уопште, у настави књижевности (а која смо до сада узимали као сама по себи разумљива), о одређењу *ејске њесме* у разредној настави (када се у програму дају три епске песме сходно узрасту ученика, али које нису парадигматичне за овај жанр), места путописа (једног од најзначајнијих жанрова у српској књижевности 20. века) у настави књижевности, одређења *школски њисац* (о којем нема не само ниједног текста, него ниједне одреднице у педагошким и методичким лексиконима). По први пут је писано о поезији за децу Владислава Петковића Диса, слици детињства у *наивној* поезији, али и *наивној* прози Милована Данојлића, анализована је једна савремена слика иронијско-пародијског Марка Краљевића у могућем школском нехронолошком читању. И, исто тако важно, у анализе и истраживања је уграђен критички однос према питањима/проблемима о којима се пише (програмима, уџбеницима, претходним решењима) и дају се, или бар слуте, нова решења и виђења.

На крају, аутори нису изабрали сигурнији и утабанији пут, да остану у уско стручном/предметном подручју (српском језику, књижевности, књижевности за децу, српској култури, методици). Таквих текстова овде нема, нити би били примерени намени овога темата. То је било могуће јер су аутори настави и наставним питањима приступали са свешћу о јединству знања и његовог предавања, чак, није претерано рећи, са уверењем да је неопходно да у сваки наставни час буде унето не само целокупно наставничково знање, него и његова личност. Па су тако и речи Сержа Дубровског – познатог француског теоретичара књижевности и изузетног професора на више светских универзитета – које стоје испред овог рада, добиле своје пуно оправдање.

Александар Јовановић